

PIO OG BRANDES – et umage par i den danske guldalder

Af Claus Larsen

Under Golden Days-festivalen i København i dette efterår afholdtes på Det kongelige Bibliotek en række arrangementer om ”Det moderne gennembrud”, der behandlede denne kulturhistoriske begivenhed ud fra forskellige synsvinkler og i forskellige sammenhænge. Blandt disse indgik forholdet til arbejderbevægelsen som et centralt emne, der kom til udtryk på flere måder. Dels etableredes i samarbejde med Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv en udstilling om arbejderbevægelsens gennembrudsår, dels gennemførtes den 24. september en konference om forholdet mellem ”gennembruddet” og arbejderbevægelsen i årene 1870 til 1890.

Til denne konference havde Olav Harsløf, der var initiativtager til og ansvarlig for det samlede forløb, inviteret historikeren Niels Finn Christiansen, politikerne Holger K. Nielsen, journalisten Michael Seidelin samt undertegnede. I lettere omskrevet form lød mit oplæg således:

Der er ingen tvivl om, at to af denne aftens hovedpersoner, Louis Pio og Georg Brandes, har mødt hinanden – eller i det mindste har vidst, hvem den anden var, allerede inden de på en og samme gang trådte ind i historien.

Denne dobbelte entré fandt som bekendt sted i løbet af året 1871. For Pios vedkommende, da han hen over sommeren udsendte sine to *Socialistiske Blade* og lidt senere lancerede ugebladet *Socialisten*, og for Brandes,

da han i efteråret indledte sin forelæsningsrække om *Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur* på Københavns Universitet. De første skridt var dermed taget frem imod begyndelsen på den socialdemokratiske arbejderbevægelse og ”det moderne gennembrud”, som ingen vist tør benægte begge har haft afgørende betydning for vort lands materielle og åndelige udvikling gennem de forløbne 131 år.

På nogle punkter ligner Pio og Brandes hinanden. De var begge 29 år, da de på hver deres område bragte sig i centrum for den offentlige opmærksomhed. De færdedes i det samme akademiske miljø, der i København på denne tid kun omfattede nogle få hundrede mennesker. De læste delvist de samme bøger, hvilket bl.a. fremgår af udlånsprotokollerne på Det kongelige Bibliotek, hvor de altså begge ofte færdedes. Hvis de ikke er stødt ind i hinanden i en af de meget snævre cirkler, som byens kulturelt interesserede færdedes i, har de altså efter al sandsynlighed set hinanden, når de kom og gik på Det kongelige Bibliotek. Hvad enten de har talt sammen eller ej, hvad der ikke vides noget bestemt om, må de derfor både have bemærket og vidst noget om hinanden.

Muligvis har de husket hinanden fra begyndelsen af 1860'erne, hvor de begge fulgte filosofikum-forelæsningerne på universitetet.¹ Derefter skiltes deres veje ganske vist. Medens Brandes fortsatte sin akademiske karriere frem til magistergraden i æstetik i 1864 og doktorgraden i 1870, mislykkedes det for Pio at blive optaget på Polyteknisk Læreanstalt.² Pio måtte derfor de føl-

Louis Pio. 1841-1894. Udgiver af *Socialistiske blade* i 1872 og den første formand for Den danske internatioanle Arbejderforening indtil han blev fængslet i 1873. Han blev løsladt fra fængslet i 1875, fysisk nedbrudt, men genoptog sine hverv i arbejderbevægelsen. I 1877 udvandrede han til Amerika betalt af politiet.

Augusta Pio, født Jørgensen. 1853-1924. Socialist og feminist. Arbejdede for kvindernes emancipation og socialismens fremme. Hun blev senere gift med Louis Pio og rejste med ham til USA.

gende år helt for egen regning slå sig igennem som skiftevis lærer, sekundløjtnant, journalist og postassistent. Alligevel har de momentvis kunnet følge med i, hvad den anden foretog sig, fordi de begge i anden halvdel af 1860'erne fik publiceret nogle ting, som den anden må have bemærket.

I hvert fald gælder dette med sikkerhed Pio. Han har umuligt kunnet undgå at støde på sin tidligere studiekammerats bog- og teateranmeldelser i aviserne *Fædrelandet* og *Dagbladet*. Heller ikke kan han have overset de bøger om æstetik, filosofi og kvindefrigørelse, som Brandes skrev og oversatte i disse år. Og slet ikke hans disputats om *Den franske Æstetik i vore Dage*, der ved udgivelsen i 1870 fik megen omtale.³

Men det gælder sikkert også for Brandes, netop fordi de kulturelle cirkler i København var så små og sammenspiste. Sideløbende med sine vekslende forsøg på at klare dagen og vejen, havde Pio op gennem 1860'erne interesseret sig for folkeeventyr og sagn. Efter nogle mislykkede forsøg lykkedes det ham i 1869 at få udgivet en bog med titlen *Sagnet om Holger Danske. Dets Udbredelse og Forhold til Mytologien*, der tilmed vakte positiv opmærksomhed. Ikke alene blev den særdeles rosede omtalt i flere af de københavnske dagblade, men også i nogle tyske og franske tidsskrifter fik den gode ord med på vejen. Sikkert på denne baggrund fik han året efter udgivet yderligere tre småbøger med udvalgte folkeeventyr, som ligeledes opnåede at blive modtaget med anerkendelse.⁴ Man kan dårligt forestille sig, at den meget læsende og velorienterede Brandes ikke har bemær-

ket, at hans tidligere studiekammerat omsider havde fået held med sig.

Selvom Pio og Brandes på nogle punkter lignede hinanden, gik det dem altså rent karriere-mæssigt meget forskelligt. Mens Brandes bevægede sig den lige vej fremad og opad, svajede Pio frem og tilbage imellem sine forskellige ansættelser og sine forskellige interesser. Først allersidst i 1860'erne begyndte tingene at falde på plads for ham, vel at mærke på mere end én måde. Foruden sin vellykkede debut som forfatter lykkedes det ham i 1870 endelig at få en fast ansættelse som postassistent ved hovedpostkontoret i Købmagergade. Nu også for ham tegnede fremtiden sig nogenlunde lovende, selvom den næppe ville blive helt så lysende som den strålende akademiske karriere, der efter alle solemærker at dømme ventede den nykårede doktor Brandes.

Som vi senere skal se, fik Pio og Brandes de følgende år meget med hinanden at gøre, hvor ingen af dem var i tvivl om, hvad den anden foretog sig. Denne tætte direkte forbindelse ophørte imidlertid i 1877, da de begge forlod Danmark; Pio for at leve resten af sit liv i USA, mens Brandes nøjedes med nogle år i Berlin. Efter 1877 skulle man derfor tro, at de mere eller mindre forsvandt ud af hinandens liv; men en meget mærkelig historie fortæller os noget andet. Kilden hertil er Jens Engbergs store bog om Pio, *Til arbejdet! Liv eller død!*, hvori beskrives et yderst privat hændelsesforløb, der ikke desto mindre er veldokumenteret.⁵

Historien begynder med, at Pio, før han i maj 1872 blev arresteret og idømt fem års fæng-

sel, havde truffet en pige ved navn Augusta Jørgensen. De havde mødt hinanden i Den internationale Arbejderforening og var sandsynligvis allerede på dette tidspunkt blevet kærestere. Mens Pio sad i fængsel, opsøgte Augusta Brandes for at vise ham en artikel, hun havde skrevet om den socialistiske bevægelse. Dette gentog sig flere gange i den følgende tid, hvorunder hun åbenbart er blevet interesseret i Brandes som person. I hvert fald bad hun ved en lejlighed Brandes om at gøre sig gravid, hvad han dog i følge sit eget udsagn afslog.

I stedet måtte hun vente til, at Pio blev løsladt i 1876, hvorefter han sørgede for, at hendes ønske blev opfyldt. Hun fødte en datter, og da Pio året efter forlod landet, gjorde hun ham følgeskab sammen med deres fælles barn. Ankommet til Chicago blev de gift, men Augusta kunne alligevel ikke glemme Brandes. I 1886, da hun var på et kort besøg i København, sås de igen, og da Brandes i 1891 i anledning af 20 året for sine berømte forelæsninger på Københavns Universitet blev hyldet ved en stor fest, modtog han et begejstret lykønskingsbrev fra hende. Og det var ikke sidste gang, hun lod høre fra sig. Endnu så sent som i 1914 skrev hun til Brandes om, hvor meget han i hendes ungdom havde betydet for hende.

Hvad Pio har syntes om sin kones livslange beundring for Brandes, som han vel som ægtemand ikke kan have været helt uvidende om, vides ikke. Men historien viser os, at Pio og Brandes også efter 1877, trods den store geografiske afstand imellem dem, fortsat har kunnet følge med i hinandens liv, og at denne mulighed varede ved helt frem til Pios død i 1894.

Arbejderne slutter sig sammen

I mange fremstillinger af arbejderbevægelsens historie er det den gennemgående opfattelse, at socialismen faktisk kom for "tidligt" til Danmark.

Tankegangen er den, at den industrielle produktionsmåde i 1870'erne endnu havde et så begrænset omfang i København og de større provinsbyer, at man på dette tidspunkt endnu ikke kan tale om en egentlig arbejderklasse.⁶ I den forbindelse henviser man til nogle industritællinger fra 1870'erne, der skulle vise, at der af Københavns små 200.000 indbyggere kun var lidt over 10.000 rigtige industriarbejdere, hvorfor arbejderklassen som helhed ud af landets samlede befolkning på næsten to millioner skønsmæssigt kun udgjorde omkring 30.000 mennesker. Derved overser man imidlertid, hvad andre har dokumenteret, at der inden for den industrielle produktion foruden de egentlige industriarbejdere var beskæftiget et endnu større antal løst ansatte og ufaglærte arbejdere, af hvilke en meget stor del var kvinder og børn.⁷

Men den største fejl er, at man fuldstændig overser datidens husmands- og landarbejderproletariatet, der var vokset kraftigt i antal op gennem 1800'tallet. Efter et realistisk skøn udgjorde dette proletariat i 1870'erne op imod en halv million mænd, kvinder og børn, der arbejdede for de lokale gårdmænd og godsejere. Med andre ord over en fjerdedel af landets samlede befolkning og dermed langt den største af alle socialgrupper.⁸ For disse landarbejdere var arbejdsforholdene på nogle områder anderledes, end de var for "rigtige" industriarbejdere; men de var ik-

ke desto mindre arbejdere i den grundlæggende betydning, at de ligesom industriarbejderne betjente nogle produktionsmidler, som ikke var deres, og derfor måtte leve af at sælge deres arbejdskraft.

I hvert fald var det bestemt ikke Pios egen opfattelse, at *Den internationale Arbejderforening for Danmark* var kommet for tidligt, bl.a. fordi han ikke overså landarbejderproletariatet. Den var tværtimod kommet alt for sent, hvilket klart fremgår af åbningsartiklen i det første nummer af *Socialisten*, der udkom den 22. juli.

"Til vore brødre, Danmarks arbejdere!" begyndte han. "I mange menneskealder har kapitalens jernåg hvilet tungt på vore skuldre. Som en uhyre edderkop har den spændt sit net over hele den civiliserede verden, og dens styrke er vokset ved blodet af de talløse ofre, som nøden drev i dens garn. Vi har set vore fædre kæmpe mod uhyret og segne dødstrætte til jorden, fordi de kæmpede enkeltvis uden plan og orden. Vi selv og vore børn vil friste den samme skæbne, hvis vi ikke, kloge ved fortidens uheld, samler os til fælles anstrengelser".

"Det første skridt er gjort andet steds" fortsatte han. "Vi behøver ikke opfinde midlerne eller lede efter målet: med stedse stigende magt har de socialistiske ideer, – *læren om alle menneskers ligeberettigelse til denne verdens såvel åndelige som legegellige goder* – grebet vore brødre i andre lande; de har sluttet sig sammen i massevis og begynder at rykke frem mod rigmændene, som efter at have opdyndet umådelige skatte ved at tilrane sig udbyttet af vore halve arbejdstid, nu svælger i nydelsen

af alle jordens goder, medens vi, forsultne og elendige, må være glade ved at få tilkastet det sorte brød fra fattiganstalterne, hvortil de viser os, når de har slidt os op ved trællearbejdet”.

Med lidt andre ord mener Pio altså, at arbejderne er de fattige, selvom det er dem, der skaber værdierne. Direkte over for arbejderne står rigmændene, der lever i overflod og nydelse, selvom de ikke arbejder. De er nemlig kun blevet rige, fordi de udbytter arbejderne. Denne tilstand af både elendighed og uretfærdighed har nu endelig fået et modspil i de socialistiske idéer om et nyt samfund baseret på lighed i rettigheder og muligheder. Historien viser, at hver for sig og alene har arbejderne ikke midler til nå dette mål; derfor skal de gøre, hvad andre arbejdere allerede har gjort i andre lande: de skal slutte sig sammen.

Følgende hovedtræk karakteriserer derfor Pios opfattelse af den socialistiske bevægelse.

For det første, at den i hovedsagen kun vedkommer arbejderne, der altså til gengæld omfatter omkring en tredjedel af befolkningen. For det andet, at den er båret af en dyb følelsesmæssig indignation over den sociale elendighed. For det tredje, at den koncentrerer sig om den måde, samfundet er og bør være indrettet på, d.v.s. det er først og fremmest politik, den beskæftiger sig med. For det fjerde, at den har den opfattelse, at intet problem er vigtigere end den materielle produktions indretning. Og endelig for det femte, at den har indset, at den magt, der skal ændre forholdene, for arbejdernes vedkommende nødvendigvis må være baseret på mængden.

Som nævnt udkom første nummer af *Socialisten* den 22.

juli. Fra denne dato indledtes det Sisyfosarbejde, der ad åre og efter hårde kampe førte til opbygningen af det netværk af politiske, faglige og andre organisationer, som samlet kaldes arbejderbevægelsen. Men lige i de dage og måneder, hvor de første tegn viste sig på, at oprettelsen af en ægte arbejderbevægelse var under forberedelse, løb Pio og hans nærmeste medarbejdere ind i et sandt stormvejr, der ville have væltet de fleste omkuld.

Ophidselsen kulminerede i dagene efter den 15. oktober, da det blev almindelig kendt, at nu var den nye forening blevet dannet. Dermed havde nu også Danmark fået sin afdeling under den Internationale Arbejder Association, der fra sit hovedkvarter i London og med Karl Marx som sekretær koordinerede den fælles kamp imod kapitalismen. Efter de københavnske opinionslederes mening kunne det derfor næsten ikke blive værre.

Men det kunne det nu alligevel.

Brandes kritik af det litterære borgerskab

Mindre end tre uger senere, den 3. november, indledte Georg Brandes nemlig sin forelæsningsrække på Københavns Universitet om Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur. De blev hurtigt et stort tilløbsstykke især blandt yngre kunst- og litteraturinteresserede københavnere; men vigtigere var det, at de udløste nogle voldsomme reaktioner i de dominerende politiske og kulturelle cirkler, der spændte fra kritisk afstandstagen til den allerdybeste foragt.

I sin indledende forelæsning fremlagde Brandes sit videnskabelige og ideologiske udgangspunkt. ”Med hensyn til mine

grundanskuelser, mine ledende principper og idéer”, sagde han, ”forlanger jeg ingen overbærenhed som helst. Hvad der i denne henseende måtte støde Dem, vil ikke blive forandret. Jeg anser det for min pligt og for en ære at hylde de principper, til hvilke jeg bekender mig, troen på den frie forsknings ret og på den frie tankes endelig sejr”.⁹

Derefter beskrev han, hvad han ville, og hvordan han ville det. Han ville undersøge den litterære udvikling fra rationalismen i slutningen af 1700-tallet over romantikken i 1800-tallets første halvdel frem til naturalismens gennembrud i samtiden. Denne udvikling, fortsatte han, ”er efter sit væsen europæisk og kan kun forstås ved en sammenlignende litteraturbetragtning”. Derfor ville han koncentrere sig om hovedbevægelserne i den tyske, franske og engelske litteratur, inden han afsluttende ville forholde sig til tidens danske litteratur.

Under de efterfølgende forelæsninger, der strakte sig over flere måneder, fremlagde han en række markante litteratur- og kulturbetragtninger, der på tilhørerne virkede både overraskende og chokerende. Eksempelvis var det ét af hans principielle synspunkter, at der eksisterede en uløselig og dialektisk sammenhæng imellem den generelle samfundsmæssige udvikling på den ene side og litteraturens udvikling på den anden. Men rigtigt alvorligt blev det først, da han i overensstemmelse med sin plan tog fat på litteraturens aktuelle tilstand i Danmark.

På dette område var det hans opfattelse, at den hjemlige litteratur befandt sig i en ”døs”, og at denne tilstand var udtryk for, at landet som helhed var ”hendøen-

de". Trods tendenserne i retning af politisk frigørelse siden 1848 og de store forandringer ude i Europa, havde den danske litteratur og kulturlivet i Danmark generelt holdt sig udenfor denne udvikling. I stedet for at åbne sig, havde man lukket sig; i stedet for at tilegne sig de nye idéer, havde man fastholdt romantikkens verdensbillede. Det er "uberettiget og unaturligt", konkluderede han, at romantikken "endnu vedvarer hos os, så længe efter at den andetsteds for længst er ophørt og overvunden". Derfor var den danske litteratur endt i stagnation og epigoneri.

Det, der var behov for i Danmark, var en ny litteratur, der var på højde med sin *egen* tid. Det var en litteratur, der i stedet for at se indad og tilbage ville se udad og fremad. "Det, at en litteratur i vore dage lever", lød hans velkendte forslag til den danske litteraturs fornyelse, "viser sig i, at den sætter problemer under debat. ... At en litteratur intet sætter under debat, er det samme som, at den er i færd med at tabe al betydning".¹⁰

Som vi ser, er der afgørende forskelle på Pio og Brandes i deres kritik af forholdene i samtiden.

Hvor Pio henvendte sig til den halve million arbejdere i by og på land, taler Brandes til den mere eksklusive del af befolkningen, der har intellektuelle interesser, d.v.s. til ganske få tusinde mennesker. Hvor Pios utilfredshed var båret af en stærk følelse af social uretfærdighed, er kritikken hos Brandes mere teoretisk eller forstandsmæssigt begrundet. Hvor Pio hovedsagelig talte om politik, beskæftiger Brandes sig alene med kunst og kultur. Hvor Pios opfattelse var,

at den materielle produktionens indretning var tidens centrale problem, mener Brandes, at ondets rod er de herskende kulturvogteres ån-delige konservatisme. Og hvor det endelig for Pio var antallet af mennesker, der gav mulighed for forandring, er det for Brandes utvivlsomt argumenternes kvalitet, der kan gøre udslaget.

Fælles oprør mod "forældede fordomme og skimlede dogmer"

Helt skematisk kan forskellene imellem de to derfor stilles op på den måde, at Pio først og fremmest er optaget af bevægelserne i den samfundsmæssige basis, mens Brandes først og fremmest interesserer sig for, hvad der sker i den samfundsmæssige overbygning. Altså et skoleeksempel på to principielt forskellige tilgange til forståelsen af den samme virkelighed.

Imidlertid var det ikke just påpegningen af forskellene imellem, hvad Pio og Brandes hver for sig mente, der prægede reaktionerne på forelæsningserne. Allerede mens de fandt sted, gik snakken naturligvis ude i byen om denne doktor Brandes, der sagde så meget nyt og mærkeligt. Men uvejret brød først for alvor løs i februar 1872, da Brandes offentliggjorde sine forelæsninger under titlen *Emigrantlitteraturen*.¹¹

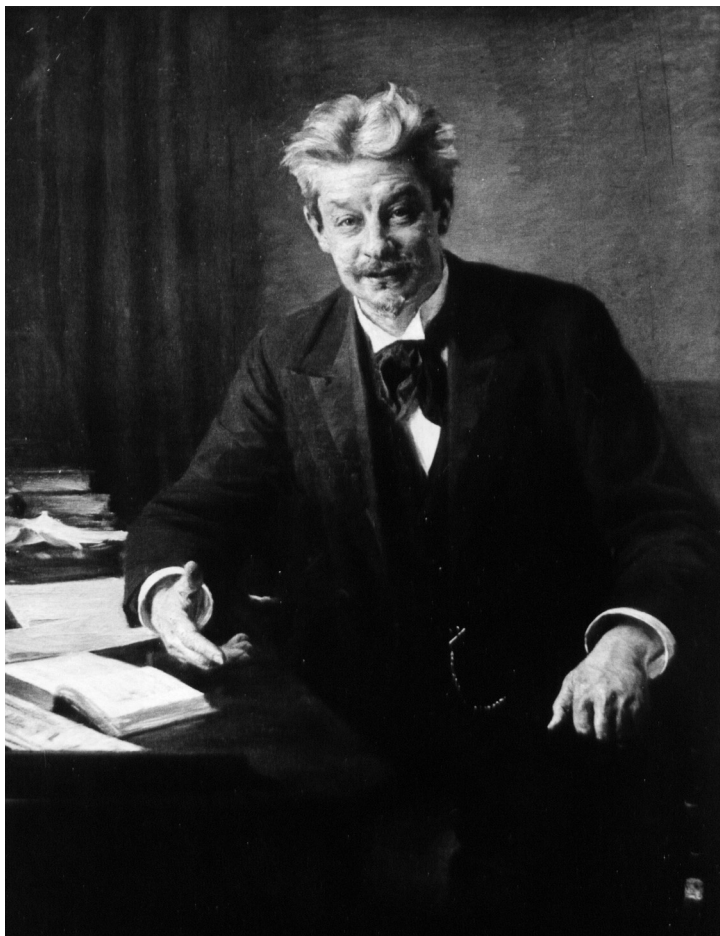
Den ene efter den anden af tidens førende kulturpersonligheder tog ham under ukærlig behandling, og næsten ingen af dem kunne lade være med at se en sammenhæng imellem Pios kritik af samfundet og Brandes' kritik af litteraturen. Eksempelvis mente Carl Ploug i *Fædrelandet*, at Brandes med sine forelæsninger simpelthen havde er-

klæret samfundet krig.¹² Og denne krigserklæring, fortsatte han, "får en særegen betydning på et tidspunkt, da opløsende kræfter har begyndt at røre på sig, da der daglig gøres lignende, kun plumper, råere og tåbeligere angreb på samfundet i de laveste kredse". Andre gik endnu videre. De lod forstå, at der nok forelå en egentlig aftale imellem Pio og Brandes om at angribe samfundet henholdsvis "nedefra" og "oppefra". Hvis sandheden da i virkeligheden ikke var, at Brandes selv var socialist, men blot var for ussel til at ville indrømme det.¹³

Meget hurtigt har Brandes fået nok af de mange udokumenterede påstande og falske rygter. Få måneder senere udgav han pjecen *Forklaring og Forsvar*, hvori han afleverede et samlet svar på alle de angreb, han havde måttet stå model til siden udgivelsen af *Emigrantlitteraturen*.

Om mistænkeliggørelsen af sit forhold til Pio og hans tilhængere forklarede han således, at "når jeg ikke har sluttet mig til socialisterne, da er årsagen simpelthen den, at jeg ikke er socialist. Jeg mener ikke derfor, at der er noget ondt i at være det. Jeg har aldrig udtalt mig angående de socialistiske idéer, og jeg finder heller ingen anledning til at gøre det nu. Jeg har hverken studeret statsøkonomi eller politik, og jeg udtaler mig ikke offentligt om genstande, som jeg ikke har sat mig ind i".¹⁴

Under den ophedede debat mødte han kun et enkelt sted forståelse for dette standpunkt. Kun én person gav offentligt udtryk for, at man godt kunne være kritisk overfor et bornert, indelukket og konservativt kulturliv uden nødvendigvis at være socialist eller på anden måde at stå i

Georg Brandes. 1842-1927. Litteraturkritiker og forfatter. Igangsatte det modernes gennembrud i filosofi og litteratur med sin forelæsningsrække *Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur*. G B blev åndelig fader for det 20. århundredes kulturradikale.

ledtog med den socialistiske bevægelse. Og denne person var – Pio!

Kort tid efter udgivelsen af *Emigrantlitteraturen* kom Pio i en artikel i *Socialisten* ind på bogens betydning for arbejderbevægelsen.¹⁵ Heri roses Brandes, fordi ”han har vovet på litteraturens enemærker at udfordre sin indenlandske samtid til en kamp lig den, vi nu fører på det ”sociale” territorium. Sfærerne er forskellige; men vi erkender fuldt vel, at den kamp må også kæmpes, før fremskridtet er sikret, og derfor hilser vi arbejdere med et hurra den mand, der har vovet at rejse fornuftens og frihedens fri-

ske, vågrønne banner i de tilstøvede ”lærde sale”. Vi kan ikke påstå, at hr. Brandes i et og alt befinder sig på vort standpunkt, men hvad vi kan fremhæve, det er, at fremstillingen er fri for alt lefleri med de eksisterende forældede fordomme og skimlede dogmer, at der igennem det hele går en livsfrisk bestræbelse for at sikre den sunde fornufts herredømme ligeoverfor den fra katedre og prædikestole docerede galimatias og *herfor* bringer vi og hele det sande fremskridtsparti ham vor tak”.

Selvom Pio ikke direkte siger, hvad det er, han og Brandes er uenige om, så lægger han jo ikke skjul på, at de ser forskelligt på nogle spørgsmål. De er ikke engang enige om, på hvilket område hovedslaget skal udkæmpes; om det skal være på det ”sociale territorium”, eller det skal være indenfor ”litteraturens enemærker”. Alene denne forskel burde jo gøre det åbenbart for enhver, at Brandes ikke var socialist.

Men om noget vigtigt, mener Pio, er de ikke desto mindre helt enige. De står sammen om nødvendigheden og vigtigheden af, som han udtrykker det, fornuftens og frihedens opgør med de ”forældede fordomme og skimlede dogmer”, der doceres fra ”katedre og prædikestole”. Thi denne kamp, mener han, ”må også kæmpes, før fremskridtet er sikret”.¹⁶

Sådan stod de to mænds synspunkter overfor hinanden i foråret 1872. I hvert fald var det sådan, at arbejderbevægelsens grundlægger så på ”det moderne gennembrud”, og manden bag ”gennembruddet” har efter alt at dømme været af den samme opfattelse. På den ene side var de uenige om det grundlæggende og langsigtede, men på den an-

den side var de enige om det foreløbige og kortsigtede. Her og nu og indtil videre var der altså noget at tage fat på i fællesskab.

Udlændighed

Men sådan skulle det ikke gå. Både for Pio og Brandes indtraf i de følgende måneder og år nogle dramatiske begivenheder, der nødvendigvis måtte udsætte denne mulighed for fællesvirksomhed til bedre tider.

Få måneder senere blev Pio arresteret og anklaget for ”forbrydelser mod den offentlige orden”.¹⁷ I Højesteret blev han idømt fem års isolationsfængsel, men fysisk nedbrudt blev han benådet i 1875 og kunne vende tilbage til det politiske arbejde. Efter denne erfaring med det danske rets- og fængselsvæsen gik der dog kun halvandet år, før han gav op. Påvirket af et vedvarende og udspekuleret pres fra statsmagten, men sikkert også fristet af en stor sum penge, forlod han landet for bestandig. De onde lo og de gode græd, men resultatet blev, at arbejderbevægelsen led et voldsomt tilbageslag, som den først overvandt i begyndelsen af 1880’erne.

Bestemt ikke helt, men på en vis måde kom Brandes ud for det på samme.

Allerede i efteråret 1871 havde han ansøgt om en stilling ved universitetet, men fået afslag.¹⁸ I foråret 1872 døde digteren Carsten Hauch, der var professor i æstetik, og en stilling på universitetet blev derved ledig. Til forskel fra det overvældende flertal af tidens ledende kulturpersonligheder havde Hauch ikke deltaget i den almindelige forargelse over, hvad Brandes mente og sagde. Tværtimod havde han efterladt en klar udtalelse om, at han ønskede Brandes som sin ef-

terfølger. Imidlertid var modviljen mod Brandes både på universitetet og i regeringen så stor, at sagen blev udsat på ubestemt tid.

Under indtryk af denne skuffelse og den udbredte uvilje mod sin person valgte Brandes derfor i 1877 – altså samme år som Pio – at forlade landet. Han rejste til Berlin, hvor han de følgende år i kraft af sine litteraturkritiske bøger og artikler, som blev oversat til mange sprog, opnåede europæisk berømmelse. Der blev han indtil 1883, da han fra en kreds af mennesker i København tog imod et fordelagtigt økonomisk tilbud om at vende tilbage.¹⁹ Mens Pio fik penge for at forlade landet, fik Brandes altså penge for at vende tilbage til landet.

Brandesianere og socialister står sammen

På dette tidspunkt var arbejderbevægelsen som nævnt igen på vej fremad. Siden Pios bortrejse havde en ny generation med handskemager P. Knudsen som den centrale person overtaget ledelsen af den skrantende bevægelse.²⁰ Med en imponerende flid og ildhu var de nu i gang med næsten fra grunden af at opbygge de politiske og faglige organisationer, der fra 1890’erne fik deres folkelige gennembrud.

Blandt de historikere, der har arbejdet med arbejderbevægelsen i disse år, er det den almindelige opfattelse, at denne kraftpræstation blev udført af arbejderne selv – hvilket vil sige, udtalt eller udtalt, uden nogen nævneværdig form for bistand fra samtidens intellektuelle og akademikere. Med andre ord altså heller ikke fra den radikale del af den danske intelligensia, der allerede fra 1870’erne blev omtalt som ”brandesianerne” eller ”europæerne”. Påstanden har været,

som Oluf Bertolt udtrykker det i partihistorien *En bygning vi rejser*, at ”hverken brødrene Brandes eller særlig mange af de litterære eller kulturelle venstremænd, der sluttede sig til dem, havde ret meget tilovers for arbejderne. Tværtimod afslørede de sig før eller senere som temmelig hovmodige ånds-aristokrater”.²¹

Imidlertid har Hans Hertel i afhandlingen *Georg Brandes mellem socialdemokrater, marxister og kulturradikale* fremlagt en grundig dokumentation for, at det faktisk forholdt sig lige modsat.²² Overbevisende påviser han, hvorledes et meget stort antal ”brandesianere” – lige fra stiftelsen af Foreningen til Oplysningens Fremme blandt Kjøbenhavns Arbejdere i 1880 frem til oprettelsen af Folkeuniversitetsforeningen i 1898 – engagerede sig i undervisnings- og oplysningsvirksomhed, der specielt var rettet imod arbejderne. I de nævnte organisationer og adskilligt flere til, hvoraf nogle var arbejderbevægelsens egne, samarbejdede socialdemokrater og ”brandesianere” om at tilføre arbejderne den selvfølelse og selvagtelse, der er med til at forklare den markant voksende tilslutning til de politiske og faglige organisationer i disse år.

Og i nogle tilfælde gik man endog endnu videre i dette samarbejde – fra det kulturelle til det politiske. Forud for det historiske valg i 1884, hvor de første to socialdemokrater, Holm og Hørdum, blev indvalgt i Folketinget, var der i flere valgkredse indgået en kartelaftale imellem den venstreradikale Liberale Vælgerforening og Socialdemokratiet. Adskillige ”brandesianere” tog aktivt del i valgkampen, deriblandt Brandes selv, der i en valgtale

kraftigt støttede samarbejdet mellem "de levende og ledende elementer i arbejderstanden og den lærde stand".²³

Selvom denne alliance med "de borgerlige" blev kraftigt kritiseret af de såkaldte "revolutionære" på den socialdemokratiske venstrefløj, fortsatte den op igennem 1890'erne og ind i det næste århundrede.²⁴ Eksempelvis var det den, der sikrede oppositionens valgsejre ved kommunalvalgene på Frederiksberg i 1896 og i København i 1898, men også på landsplan fungerede den, specielt efter dannelsen af Det radikale Venstre i 1905.

Det er fortsat rigtigt, at kun ganske få intellektuelle og akademikere direkte meldte sig ind i det socialdemokratiske parti – for slet ikke at tale om de endnu færre, der var egentligt aktive i bevægelsen. Når det alligevel skete, og den pågældende ikke lagde skjul på det, var det altid lidt af en sensation, som kom på avisernes forside. Således var det en stor mediebegivenhed, da historikeren Gustav Bang i slutningen af 1890'erne åbenlyst stod frem som organiseret socialdemokrat.²⁵

Men *samarbejdede* med socialdemokraterne – dét gjorde en hel del af dem altså alligevel.

Den uenighed om det grundlæggende mellem Pio og Brandes, som vi konstaterede tilbage i 1870'erne, var altså fortsat til stede i 1890'erne i forholdet mellem Socialdemokratiet og de radikale venstrefolk. Men det var enigheden om i fællesskab at bekæmpe "forældede fordomme og skimlede dogmer", som vi ligeledes konstaterede dengang, til gengæld også.

Og hvad kan vi så lære af det? Umiddelbart naturligvis, hvad

den efterfølgende parlamentariske praksis helt op til i dag har bekræftet, at man ikke behøver at være enige om alt for at følges et stykke hen ad vejen. Men derudover også, hvad den efterfølgende udvikling ligeledes har bekræftet, at det socialdemokratiske-radikale samarbejde begrænses af nogle principielle modsætninger, der hverken kan eller bør overvindes.

Endelig er der en slående lighed imellem de samfundsmæssige grundvilkår dengang og i dag: en samfundsformation, baseret på et bestemt teknologisk niveau, var og er på vej ud – og en anden formation på vej ind, der byggede og bygger på et andet og højere teknologisk niveau.

Med andre ord er vi også i dag i en situation, der kræver teoretisk revision og nytænkning. At vi – i lighed med Pio og Brandes i 1870'erne – står på tærsklen til en ny tid, som vi – i lighed med Pio og Brandes i 1870'erne – må se at få hold på og lære at forstå.

Kun på den måde kan vi igen komme på højde med udviklingen, som jo er forudsætningen for, at vi kan styre den.

Noter

1. Engberg, Jens: Til arbejdet! Liv eller død! Louis Pio og arbejderbevægelsen, København 1979, s. 15 f.
2. Larsen, Claus: Louis Pio. Baggrund og udvikling 1868-1871, Årbog for Arbejderbevægelsens Historie 2, København 1972, s. 11; Knudsen, Jørgen: Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842-77, København 1985, s. 55 ff.
3. Knudsen, s. 159 ff.
4. Larsen, s. 18 f.
5. Engberg, s. 169 ff., Knudsen, s. 324.
6. Eksempelvis Finnemann, Niels Ole: I broderskabets aand, Den

socialdemokratiske arbejderbevægelses idéhistorie 1871-1977, København 1985, s. 33;

7. Christiansen, Niels Finn: Arbejderbevægelsens forhistorie, SFAH 1986, s. 45 f.; Engberg, s. 45 f.

8. Dybdahl, Vagn: Det nye samfund på vej 1871-1913, Dansk social historie 5, København 1982, s. 91 f.; Grølle, Henning: Socialdemokratiet i det danske landbrugs-samfund 1871-ca. 1903, SFAH 1978, s. 15 ff.

9. Brandes, Georg: Emigrantlitteraturen, København (1872) 1966, s. 13.

10. Brandes, s. 18.

11. Juncker, Beth: Debatten omkring "Emigrantlitteraturen", Den politiske Georg Brandes, København 1973, s. 27 ff.

12. Fædrelandet, 17.2. 1872.

13. Juncker, s. 64 f.; Knudsen, s. 202 ff.

14. Brandes, Georg: Forklaring og Forsvar. En Antikritik, København 1872, s. 52

15. Socialisten, nr. 11, 16.3.1872; gengivet i Tjørnehøj, Henning: Louis Pio – folkevækkeren, København 1992, s. 165 ff.

16. Udhævelsen min.

17. Engberg, s. 208 ff.

18. Knudsen, s. 261 ff.

19. Knudsen, Jørgen: Georg Brandes. I modsigelsesens tegn 1877-83, København 1988, s. 313 ff.

20. Bryld, Claus: Den demokratiske socialismes gennembrudsår, SFAH 1992, s. 385 ff.

21. Bertolt, Oluf: En bygning vi rejser 1, København 1954, s. 68.

22. Hertel, Hans: Georg Brandes mellem socialdemokrater, marxister og kulturradikale, Den politiske Georg Brandes, s. 192 ff.

23. Brandes, Georg: Taler, København 1920, s. 15; citeret efter Hertel, s. 205.

24. Bryld, s. 77 ff.; Bertolt, s. 238 ff.

25. Rüdinger, Mogens: Gustav Bang. Historiker og socialdemokrat, SFAH 1987, s. 96 ff.; eksempelvis Demokraten, 10.3.1899.